

Svante Bohman

Myten om det givna

Dick Haglunds försvar och modernisering av sitt och Edmund Husserls fenomenologiska tänkesätt (FT 87:2) är antagligen efterlängtd av de svenska filosofer som känner "stor respekt" för Haglund som filosof, t ex Furberg, Hermerén, Bergström, Prawitz, etc. Själv har jag anledning misstänka att svensk filosofi av i dag är i någon mån fenomenologiskt influerad, trots att den kände Uppsala-filosofen Adolf Phalén som är den logiska empirismens kanske skarpsinnigaste representant redan 1913—14 riktade en förkrossande kritik mot detta subjektivistiska tänkesätt (se t ex *Zur Bestimmung des Begriffs des Psychischen*). Hägerström och Marc-Wogau hade inga invändningar mot denna "avrättning". Haglund har inte bemött den, men han försäkrar i stället, att "Husserl har, anser jag, gjort mera verkliga framsteg mot en bättre och mera fullständig förståelse av medvetandets natur än någon annan filosof sedan Aristoteles och Kant" (*Perception, Time and the Unity of Mind* . . .). Detta är att nonchalera Phaléns arbete och att låta den begreppsanalytiska forskningen ta några steg tillbaka i stället för framåt. Tillåt mig därför att i korthet komplettera Haglunds utredning.

Som Haglund påpekar startade den nutida fenomenologin med Franz Brentanos teori om vad han kallade "den inre varseblivningen" (*Psychologie vom empirischen Standpunkte*). Han definierade den som "en föreställning om en föreställning om något" och säger t ex: "I samma psykiska fenomen i vilket tonen föreställes, uppfatta vi samtidigt det psykiska fenomenet självt, nämligen enligt dess dubbla egendomlighet, och såtillvida det samtidigt är närvarande för sig själv som innehåll". En vanlig invändning är här att idén om medvetandet som nödvändigt medvetet om sig självt implicerar en oändlig regress, men Brentano ansåg att den undgås, när föreställningen om tonen och föreställningen om föreställningen om tonen är "inte mer än ett enda psykiskt fenomen, och som vi begreppsligt sönderdela i två föreställningar". Brentano avsåg *ett och samma medvetande* som samtidigt har två olika

objekt, av vilka det ena är själva medvetandet. Phaléns kritiska kommentar lyder: "Härmed är då emellertid subjektobjektivitet antagen, den inre varseblivningen är subjekt-objekt". Han ansåg att en persons medvetande om något inte kan beskrivas som både subjekt och objekt i sitt eget medvetande; det kan med andra ord inte själv vara det objektiva relationsledet i sin egen medvetandesrelation.

Brentanos begrepp om medvetandet som nödvändigt ett självmedvetande är följaktligen motsägande. Det är en mycket dålig start för Husserls och Haglunds fenomenologi. Idéns vanliga förekomst i allmänt språkbruk liksom i t ex filosofins historia gör att den kan betraktas som den absurda common sense-idén om självmedvetandet. Den har vanligen förväxlats med observationen (se min bok *Analyses of Consciousness as well as Observation Volition and Valuation, Studia Philosophica Upsaliensia*). I likhet med Brentano måste man då förneka möjligheten av vad som inadekvat kallas ett "omedvetet" eller "undermedvetet" medvetande, d v s att en person kan vara medveten om något utan att observera jagets medvetande (Freud).

G Ryle (*The Concept of Mind*) talade kritiskt om "anden i maskinen" och "den Cartesianska myten". Han s a s "spolade både barnet och badvattnet", d v s avvisade både den nämnda, absurda idén och medvetandets allmänna term och begrepp. I stället använde han andra termer som "veta", "tänka", "ha i sinnet", etc som förutsätter medvetandet för att vara meningsfulla! Och existentialisten Sartre påstod att medvetandet finns bara, när det är medvetet om sig självt! Han menade då att en person måste observera sitt medvetande för att vara medveten om något. Skulle han observera t ex en igelkott under en buske utan att observera att han ser igelkotten, så måste han följaktligen tro sig vara medvetlös, trots att han riktigt observerar och beskriver igelkottens förekomst och utseende.

Påverkad av Brentanos oklara och dubbeltydiga medvetandesbegrepp tror Husserl, att en person i sin varseblivning upplever inte bara vad han faktiskt varseblir utan också sin varseblivnings totala beskaffenhet som ett medvetande om något, vilket ju är en psykologisk omöjlighet och en självmotsägelse. Medvetandet om A kan inte vara medvetandet om medvetandet om A. Tror man i stället att en person i *ett och samma medvetande* är både medveten om A och sitt eget medvetande om A, så uppkommer ett oklart fenomenologiskt tänkesätt, där man skiljer mellan en "naturlig, naiv inställning" till naturen och en fenomenologisk inställning som uppfattar själva upplevelserna som "det oändliga områ-

det för absoluta upplevelser — fenomenologins väsentliga område”.

Upplevelserna tros då vara omedelbart givna för en person som enhetliga sk ”intentionala akter”, dvs olika slags medvetanden om företeelser, varvid man bortser från deras anknytning till den givna, rumligt-tidliga verkligheten. I stället tänkes varje ting *till sitt begrepp* vara objekt för ett medvetande, vilket för med sig att tinget blir ”avklätt” sina egenskaper. Den fenomenologiska vetenskapen sysslar därför med våra upplevelser av naturliga företeelser, inte med företeelserna själva. Enligt Husserl är det då inte enbart fråga om en abstraherad aspekt på verkligheten. Den fenomenologiska verkligheten och den naturliga har olika karaktär: Den senare beskrives som ”inadekvat”, ”inte självständig” och med växlande nyanser och perspektiv, medan upplevelsen säges vara ”adekvat”, ”nödvändigt sann” och ”obetingad” av naturliga ting. Det beror på att upplevelsen tros vara given på ett ”inre” sätt genom att vara medveten om sig själv, vilket ju implicerar subjekt-objektivitet som Phalén påpekade.

Distinktionen innebär att vi inte kan sägas ha sann kunskap om det som vi faktiskt upplever utan endast om själva upplevelsen. Följden blir att termen ”verklig” på ett luddigt sätt blir dubbeltydig: Upplevelsen säges ha absolut ”existens”, vad nu det skall betyda, medan det som upplevs tros ha endast ”föreställd” eller ”antagen existens” (bloss intendiert). Vi kan följaktligen inte uppfatta texten rätt som något verkligt, dvs som rätt, eftersom rätt till sitt begrepp inte är rätt utan i stället är en persons medvetande om rätt. Om naturliga företeelser gäller således inte satsen att de är vad de är, dvs sådana som de kritiskt kan observeras utan okritisk, subjektiv tolkning. I stället låter fenomenologen den sakliga observationen ersättas av en subjektiv tolkning som gör varje företeelses egen bestämdhet till jagets förnimmelse av bestämdheten (Protagoras, ”Mayas slöja” i indisk Vedanta-filosofi). Jaget blir sås ”innestängt” i sitt eget självmedvetande; det når inte fram till själva objektets egen beskaffenhet eftersom ”medvetandet inte kan transcendera sina egna gränser” för att citera Haglund.

Enligt Husserl har den rumligt-tidliga verkligheten ”existens blott för ett medvetande . . . — därutöver är den ett intet”. Om tinget som kunskapsobjekt gäller nämligen att ”det har nyanser”, medan upplevelsen själv ”inte har nyanser”. Ontologiskt sett är det naturligtvis svårt att konsekvent hålla fast vid denna schizofrena instängdhet, varför Husserl också talar om det naturliga tinget som ”den identiska enheten” hos upplevelserna av tinget, ”en central enhetspunkt” som är ”förnuftigt

påvisbar". Enheten är då inte empiriskt given som saken själv utan som åstadkommen av det förnuftiga medvetandet (Kant).

Haglund anser emellertid att "enligt den fenomenologiska teorin *måste* det faktiskt vara så", att våra upplevelser "kan sträcka sig utöver det omedelbart tillgängliga", trots att han framhåller, att Husserl förnekar att det finns något som "är *helt oberoende* av medvetandet, och att det är *åtkomligt* för medvetandet". Haglunds utblick över det omedelbart tillgängliga visar sig emellertid vara en utblick "i världen, inte så att säga utanför världen", vilket betyder att den sker i upplevelsen av tinget som *upplevt*, inte i medvetandet om tinget självt. Problemet om det verkligas egen, substansiella beskaffenhet "s a s tänks utvidgas i det oändliga, så att vi aldrig i princip kan komma fram till ett avgörande". Därför bör vi "tills vidare suspendera vårt omdöme"!

Det går ett "spöke" också i filosofins historia, nämligen den obskyra common sense-idén om medvetandet som nödvändigt medvetet om sig själv. Alla framstående tänkare i filosofins historia har brottats med det, men ingen har som Hägerström och Phalén observerat dess karaktär av falsk idé. Det skedde i deras berömda kritik av subjektivismen inom kunskapsteorin. Hägerström deklarerade principiellt: "Medvetandet måste vara medvetet om något annat än sig själv". Kants kritiska idealism och Husserls fenomenologi är "spökets" raffinerade förklädnader. Det vill få oss att tro att det inte finns "någon fenomenologiskt hållbar grund för att postulera en oberoende värld, en värld bakom den varseblivbara, mot vilken vi kan pröva riktigheten av våra antaganden om världens beskaffenhet" för att citera Haglund. Han tror att postulaten är ett orimligt antagande, nämligen att en person kan "transcendera medvetandet på ett sådant sätt, att han kan jämföra det som s a s ligger i medvetandet, det är han medveten om, med det om vilket intet direkt medvetande kan föreligga" (FT 87:2).

Här tänker sig Haglund oklart en kontradiktorisk motsats mellan det som inte är objekt för en persons medvetande och "det som s a s ligger i medvetandet, det är han medveten om", vilket betyder att det är inte bara objekt för medvetandet, utan själva medvetandet om objektet är samtidigt också sitt eget objekt. Härigenom blir motsatsen konträr, eftersom en företeelse kan vara objekt för medvetandet utan att själv vara ett medvetande om något. När en person t ex är medveten om något och analytiskt och begreppsligt bestämmer det som "en storblommit, vit ros", så observerar han omedelbart rosens empiriskt givna egenskaper, inte sin varseblivnings egenskaper eller dess "yttre" eller "inre" betingelser.

Att något antas vara "oberoende av medvetandet" betyder inte det samma som att något säges vara "oåtkomligt för medvetandet". Säger man att en person i princip inte kan vara medveten om något som har sin bestämdhet oberoende av medvetandet, så är det ett mångtydigt påstående: 1) Han kan inte varsebli eller tänka en företeelse som har sin egen bestämdhet oberoende av hans medvetande om företeelsen. Detta är en tro utan bevis. 2) Han kan inte vara medveten om en företeelse som finns oberoende av om han är medveten om företeelsen eller inte. Det är också en tro utan bevis. 3) Han kan inte vara medveten om något som själv inte är jagets medvetande om något, t ex igelkottens egen substantiella beskaffenhet, en triangels egenskaper eller talet 10. Också det en tro utan bevis. 4) Han kan inte genom sakliga observationer av en empiriskt given företeelse nödgas anta, att företeelsen har en egen bestämdhet oberoende av om han är medveten om företeelsen eller inte. Återigen bara en tro. 5) Han kan inte i ett och samma medvetande kritiskt jämföra sin direkta observation av en företeelse med sin tro om dess beskaffenhet. Bara en tro.

1—3 implicerar motsägelsen subjekt-objektivitet, och 4—5 förnekar den empiriska erfarenhetens fakticitet, nämligen att en företeelse kan sägas vara "omedelbart given" sådan som den varseblives eller tänkes och kritiskt observeras, utan att dess egenskaper på något sätt förmedlas av jagets varseblivning eller tänkande. Observationen förväxlas då oklart med jagets varseblivning, tänkande eller subjektiva tolkning av företeelsen. Man inser då inte att en adekvat tolkning förutsätter en kritisk, saklig observation. I stället identifieras de oklart. Det som observeras blir då tolkningen som ofta kan vara okritisk, inte företeelsens egen bestämdhet. Och det gör det omöjligt att säkert förstå vad en person "egentligen" menar (Derrida). Sålunda uppfattas verkligheten som en till sitt begrepp tolkad värld, inte en värld som kan kritiskt och sakligt observeras och som kan kritiskt tolkas med definerade termer.

Det finns naturligtvis ingen logisk, empirisk grund för Haglunds tal om "det omedelbart givna" som en "myt", eftersom det motsäger antagandet. Genom immanent logisk kritik kan idén om medvetandet som nödvändigt ett självmedvetande visas vara en myt. Och därmed är det fenomenologiska tänkesättet mytbestämt. Men hur kan idén om det omedelbart givna visas vara en myt? Men en fenomenolog som i princip jämställer teologi och kritisk, vetenskaplig forskning kan naturligtvis tro sig famla omkring i myternas värld.

Kanske kan det vara intressant att veta litet mer om Phaléns mycket

detaljerade kritik av Husserls fenomenologi. Han påpekar 1) att kvaliteten rött inte kan objektifieras som en (förrent) egenskap hos en ros, när kvaliteten inte är begreppsligt skild från jagets förnimmelse av rött, 2) att rött inte kan sägas vara en egenskap hos rosen, då kvaliteten betraktas som "bloss intendiert", d v s som intentionens objekt, 3) att en person inte kan vara omedelbart medveten om en röd ros, vilken betraktas som föreställd, och 4) att termen "verklig" inte kan betyda ett särskild slags bestämdhet, "existens" utan måste vara synonym med "är" eller "är något bestämt". Följaktligen kan något inte sägas vara "bloss intendiert".

Inte heller kan man skilja mellan en företeelse som blott tänkt och en företeelse som omedelbart (empiriskt) given genom att beskriva den sistnämnda som ägande en särskild bestämdhet, "existens", som är vad "givenhet" tros betyda. Kants kritik av det vanliga existensbegreppet är ifrånkomlig. Följden är att företeelsen är given endast genom sin kritiskt observerbara bestämdhet, vilken också kan kallas dess "verklighet". En tänkt företeelse kan då inte sägas vara "överklig", utan den *är* en tänkt företeelse.

Prenumerera
på
Filosofisk tidskrift
för 1989

Kostnaden är 100 kr för 4 nummer.
Inbetalningskort medföljer.